

Pastor Falkenskjold og alterbogssagen i Tem.

Af Henning Heilesen.

Trosbekendelsens ordlyd i den danske kirke var til langt ind i det 19. aarhundrede en alt andet end tro gengivelse af den latinske grundtekst. I 3. trosartikel var »sanctam ecclesiam catholicam« med vold mod teksten, men i overensstemmelse med Luther, oversat ved »en hellig christelig Kirke«. Spørgsmaalet om en mere korrekt gengivelse af Trosbekendelsen end Alterbogens blev efter 1830 optaget af Grundtvigs disciple. Jacob Christian Lindberg foreslog i 1834, at »christelig« i 3. trosartikel burde ændres til »almindelig«, da ellers de troende i Det gamle Testamente udelukkedes fra kirken¹. Grundtvig begyndte efter midten af 1830'erne at tale om »den hellige almindelige Kirke«². Senere optoges dette udtryk ogsaa af præster, der ikke var grundtvigske, saaledes af C. F. Balslev i 2. udgave af hans »Lærebog« 1850. Da et nyt oplag af Alterbogen blev nødvendigt i 1857, ønskede Martensen at faa 3. trosartikel rettet. Kultusministeriet gav sit samtykke paa betingelse af, at samtlige biskopper var enige heri. To biskopper (Brammer og Engelstoft) gjorde indsigelse; som følge deraf skete der intet³. At Brammer gjorde forsøg paa at tvinge præsterne i sit stift til at bruge Alterbogens ordlyd, viser hans strid med pastor Falkenskjold i Tem, den saakaldte alterbogssag i Tem⁴.

¹) Kaj Baagø: Magister Jacob Christian Lindberg s. 233.

²) Saaledes i en artikel i »Nordisk Kirketidende« 1837 (Haandbog i N. F. S. Grundtvigs Skrifter III 79).

³) P. Severinsen: Daabens Ord s. 172.

⁴) Sagens akter findes i Rigsarkivet, kultusministeriets 1. departement S 1482 (1866). Kortere behandlinger i Dansk Kirketidende 1898, 566 ff. og P. Severinsen anf. værk s. 173, mere udførligt i A. Bobjerg: Det grundtvigske Livsrøre i Silkeborg-Egnen s. 92 ff. Manuskript og optegnelser om sagen af lærer S. P. Petersen, Gessø, i Silkeborg centralbibliotek.

Ely Sophus Falkenskjold blev født 7. september 1812 paa Sjørupgaard i Nimtofte sogn paa Djursland som søn af major, senere stempelpapirskontrollør, Andreas Sehested Falkenskiold og hustru Cathrine Hedevig Leth. Baade paa sin faders og sin moders side tilhørte han forholdsvis nye adelsslægter, idet hans fædrene slægt blev optaget i adelstanden 1716 og hans mødrene slægt 1757⁵. Han blev dimitteret fra Herlufsholm 1831 og var efter at have taget teologisk embedseksamen 1836 huslærer forskellige steder, indtil han 1843 blev adjunkt ved sin gamle skole. Her var han indtil 1849; derefter var han huslærer paa Bækkeskov, indtil han 7. maj 1852 blev kaldet til sognepræst for Rind og Herning⁶. Om hans personlige udvikling, indtil han gik ind i præstegerningen, vides intet; hans ordinationsvita indeholder ingen oplysninger i den henseende⁷. Dog synes han hverken at have hørt til H. N. Clausens eller J. P. Mynsters disciple. Nogle aar efter sin ankomst til Rind udtalte han, at da han tiltraadte Rind og Herning kald, var det ingenlunde ubehageligt for ham at erfare, at der her var flere vakte eller saakaldte hellige⁸. Tværtimod antog han det for et godt omen for, at det kristelige trosliv var vakt, og de, som sov, kunde forhaabentlig saaledes vaagne. Det varede dog ikke længe, før han kom i strid med de vakte⁹. Som følge deraf søgte han snart forflyttelse og blev 5. marts 1857 sognepræst for Nørre Nisum.

I Nørre Nisum gik det ham bedre end i Rind-Herning. Han mindedes her som en meget dygtig mand og en udmær-

⁵) Stamtavle over slægten Falkenskiold i Danmarks Adels Aarbog 1929 og over slægten Leth sammesteds 1920.

⁶) De biografiske oplysninger efter Leth og Wad: Meddelelser om Dimitterede fra Herlufsholm s. 221 og Danmarks Adels Aarbog 1929, 246.

⁷) Ribe stifts vitaprotokol 4. juni 1852 (endnu ved Ribe bispeembede).

⁸) Indberetning til biskop Daugaard 21. marts 1855 (Ribe bispearkiv, journalsager 140/1855 (landsarkivet i Viborg); trykt Johs. Gøtzsche: Træk af en jysk Vækkelses Historie s. 84).

⁹) Om denne strid se Dansk Kirketidende 1898, 561 ff.; Johs. Gøtzsche anf. værk s. 84 ff.

ket prædikant. Særlig huskedes en ligprædiken over en gammel kone, der var død efter langvarige og haarde lidelser. Han talte da om trængslerne i verden og herligheden hisset og om, at intet kunde lignedes ved dette: at dø en salig død¹⁰. Han ansaas for grundtvigsk paavirket og var det vist ogsaa, men vilde dog ikke tage parti. Allerede i sin præstetid i Rind havde han faaet de vakte mod sig ved at bede for de døde¹¹.

I Rind havde Falkenskjold undervist sine konfirmander paa grundlag af Balles lærebog; en af de ledende »dømmere« (Peder Gravesen i Herning) havde derfor taget sin datter bort fra hans undervisning, fordi han ansaa denne for falsk¹². I Nørre Nisum ligesom senere i Tem lagde Falkenskjold Balslevs lærebog til grund for sin konfirmandundervisning. Kort før hans forflyttelse var denne lærebog ved kultusministeriets cirkulære af 25. marts 1856 og sammes bekendtgørelse af 3. oktober samme aar blevet autoriseret til brug i skolerne, hvor den snart afløste Balles. Med Balslevs lærebog overtog Falkenskjold ogsaa den form, Trosbekendelsen havde i den. Denne form blev ham »saare kjær«, som han senere udtalte under alterbogssagen¹³. Dog brugte han ved daabshandlinger stadig Alterbogens form.

Hans biskop vilde ikke have modsat sig det, hvis han havde brugt Balslevs version af Trosbekendelsen ved daabshandlinger. Fra den tid, han var i Nørre Nisum, har vi et vidnesbyrd om, at biskop Daugaard tillod saadanne mindre afvigelser fra rituallet. Den grundtvigsk prægede pastor A. E. Meinert i Fjaltring, der tidligere havde være kateket hos

¹⁰) Johan C. Sulkjær: Nørre Nisum Sogn s. 155; jfr. Markus Bjerre og H. P. Hansen: Bonde og Handelsmand s. 64: »Vi havde i disse Aar en god Præst i Sognet, Falkenskjold, som senere blev Hjælpepræst hos Pastor Hostrup; hans Prædikener vilde vi gerne høre.«

¹¹) Dansk Kirketidende 1898, 563f.; Johs. Gøtzsche anf. værk s. 144.

¹²) Ribe bispearkiv, journalsager 139/1855 (skrivelse fra Falkenskjold 19. marts 1855).

¹³) I skrivelse til provst Bülow 2. november 1866 (kultusministeriets 1. departement S 1482 (1866)).

J. V. Bloch i Kerteminde¹⁴, skrev 17. august 1860 til biskoppen, at han ved fremsigelsen af »Daabspagten« altid havde benyttet den ældgamle oprindelige redaktion i 3. artikel: »almindelig Kirke, de Helliges Samfund« og »Kjødets Opstandelse« i stedet for Luthers: »christelig Kirke, hellige Menneskers Samfund« og »Legemets Opstandelse«. Han bad derfor om biskoppens samtykke til disse afvigelser¹⁵. Biskoppen svarede 28. august¹⁶, at han vel ikke kunde anse sig for berettiget til at tillade afvigelser fra »vort gjeldende Ritual«, men at han fandt de omhandlede afvigelser fra samme saa uvæsentlige, at han for sit vedkommende ikke fandt anledning til at modsætte sig dem.

Det er ikke ganske klart, hvorfor Falkenskjold flyttede fra Nørre Nissum til Tem. Provst Bülow udtalte et par aar efter i forbindelse med Falkenskjolds afskedsansøgning, at han havde gjort rettest i at blive i sit forrige, omtrent lige saa indbringende, men langt fra saa besværlige embede¹⁷. Muligvis har han ment, at en forflyttelse til Silkeborg-egnen vilde have en god indflydelse paa hans svagelige helbred¹⁸. Hertil kom, at han, der var ugift, synes at have følt sig ensom i det afsides liggende præstekald. Den eneste, han vides at have omgaaedes under sit ophold i Nørre Nissum, var den jævnaldrende nabopræst Steenberg i Gudum, som han plejede at besøge søndag eftermiddag¹⁹.

¹⁴) Andreas Evald Meinert (1821—1912), søn af en fremstaaende københavnsk kommunalpolitiker og stænderdeputeret og søstersøn af etatsraad A. E. M. Tang paa Nørre Vosborg (stedsøn af biskop i Ribe C. D. Koefoed), var kateket i Kerteminde 1855—60, sognepræst for Fjaltring-Trans 1860—69 (derefter for Havrebjerg-Gudum paa Sjælland).

¹⁵) Ribe bispearkiv, journalsager. 382/1860 (landsarkivet i Viborg).

¹⁶) Ribe biskops kopibog 1858—62 (sammesteds).

¹⁷) Erklæring af 2. april 1867 (kultusministeriets 1. departement T 443 (1867)).

¹⁸) I sin afskedsansøgning 29. marts 1867 anførte han, at hans legemlige kræfter havde været svage »i en lang Aarrække« (samme sted som foregaaende).

¹⁹) Markus Bjerre og H. P. Hansen: Bonde og Handelsmand s. 87.

10. februar 1865 blev Falkenskjold kaldet til sognepræst for Tem. Dette sogn havde i tiden 1787—1864 kun haft to præster, nemlig Michael Overgaard Asmussen (1787—1835) og dennes søn Peter Christian Asmussen (1835—64). Begge disse præster maatte nærmest betegnes som rationalistiske, og sognet udmærkede sig ikke ved noget stærkt aandeligt liv. Den grundtvigske vækkelse, som var begyndt i Sejling-Sinding i 1830'erne, mærkedes kun lidt i Tem. Dog skal der være kommet folk fra Tem til Chr. Kampmanns gudstjenester i den tid, han var sognepræst for Sejling-Sinding (1848—55)²⁰. Omtrent samtidig med Kampmanns forflyttelse fra Sejling-Sinding blev Hostrup som den første sognepræst i Silkeborg; til ham søgte de grundtvigske i Tem sogn²¹. Disse var kun faa, og i det hele taget havde Hostrup ikke forbindelse med ret mange i dette sogn; han talte aldrig der. Han havde ganske vist enkelte konfirmander fra sognet, men det var kun af praktiske grunde (sommer og kortere vej). I efteraaret 1862 ophørte Hostrups virksomhed i Silkeborg paa grund af hans forflyttelse til Hillerød.

I foraaet 1864 blev den senere valgmenighedspræst i Bering Jørgen Teilmann personel kapellan i Tem²². Ved hans virksomhed grundlagdes en livskraftig grundtvigsk bevægelse i sognet. Samtidig opstod en stærk modsætning mellem dem, der sluttede sig til det grundtvigske »Vennesamfund«, og dem, der ikke gjorde det. En af sognets lærere, J. H. Nygaard i Virklund⁴, sluttede sig til de vakte, men ellers synes bevægelsen hovedsagelig at have bestaaet af smaakaarsfolk, mindre gaardmænd, husmænd og træsko-mænd. Den fik særlig tilslutning i Gessø i den vestlige del af sognet.

²⁰) A. Bobjerg: Det grundtvigske Livsrøre i Silkeborg-Egnen s. 15.

²¹) Sammesteds s. 85 ff.

²²) Sammesteds s. 87 ff. Teilmann blev udnævnt 21. marts 1864 og ordineret 15. april samme aar (Elvius: Danmarks Præstehistorie 1869—1884 s. 57).

²³) Lærer i Virklund 1857—84.

Sidst i november 1864 døde pastor Asmussen, og dermed ophørte Teilmanns virksomhed som kapellan i Tem. Han vedblev dog at fungere, indtil den nye sognepræst tiltraadte. Hans tilhængere forsøgte at faa oprettet en stilling som kapellan pro loco for ham. 13. december 1864 sendte kultusministeriet ansøgningen til biskop Brammer til udtalelse²⁴. Provst Bülow²⁵ fraraadede i sin erklæring af 26. december, at ansøgningen blev bevilget, idet han henviste til, at sognet ganske vist var meget udstrakt, men store dele af det var ubeboet, skolerne, som ansøgerne havde foreslaaet til gudstjenester, var ikke egnet til dette formaal, da de var for smaa, og ansættelsen af en kapellan pro loco vilde betyde en alt for stor nedgang i sognepræstens indtægt, især i betragtning af, at der var enke paa kaldet²⁶. Biskoppen havde i sin erklæring af 3. januar 1865²⁷ intet at erindre mod, at der kunde være grund til at tage hensyn til menighedens ønske om at beholde den »unge, nidkjære« kapellan Teilmann, hvis ansøgningen blev bevilget, men han havde saa stærke betænkeligheder ved at anbefale den, at kultusministeriet ved skrivelse af 21. januar afslog den²⁸.

Det var en stærkt splittet menighed, Falkenskjold fandt ved sin ankomst til Tem i foraaet 1865²⁹. Den var delt i to partier, det grundtvigske, der var opstaaet ved Teilmanns forkyndelse og stadig hang ved ham, og saa de, der havde holdt sig til den forrige sognepræsts nærmest rationalistiske forkyndelse³⁰. Straks efter Falkenskjolds udnævnelse til sog-

²⁴) Aarhus bispearkiv, journalsager C 63/1864 (landsarkivet i Viborg).

²⁵) Axel Severin Bülow (1815—91), sognepræst for Linnerup-Hammer 1858—68, tillige provst for Tyrsting og Vrads herreder 1859—68.

²⁶) Indført i Tyrsting-Vrads herreders provstis kopibog 1859—76 (landsarkivet i Viborg).

²⁷) Aarhus biskops ministerielle kopibog 1861—67 (landsarkivet i Viborg).

²⁸) Aarhus bispearkiv, journalsager C 63/1864.

²⁹) Ifølge Tyrsting-Vrads herreders provstis journal og kopibog blev Falkenskjold indsat i Tem 7. maj 1865.

³⁰) Hovedkilden for det følgende er Falkenskjolds egen beretning i Dansk Kirketidende 1898, 566 ff.

nepræst for Tem tilbød Teilmann at blive kapellan hos ham, men fik afslag. Nogen tid efter Falkenskjolds tiltrædelse skrev Teilmann til ham og opfordrede ham til at slutte sig til »vennesamfundet«; i modsat fald vilde det løse sognebaand. Falkenskjold svarede Teilmann, at han beklagede, at hans forkyndelse ikke tilfredsstillede ham og hans venner, men hvis de vilde løse sognebaand, stod det dem frit for. De gjorde dog ikke alvor af truslen; sandsynligvis har de ikke opgivet haabet om at vinde sognepræsten for deres synspunkter. Kort før naadensaarets udløb flyttede Teilmann til Gedved, hvor han fra 1. oktober 1865 var lærer ved seminariet³¹, men han kom jævnlig og holdt forsamling med sine venner i Tem sogn. Falkenskjold holdt ikke af hans hyppige besøg i sognet og navnlig ikke af, at han hver gang uden videre indlogerede sig i præstegaarden, men da han ikke vilde støde Teilmann og hans kreds, og da han ikke vilde tvinge dem til at løse sognebaand, fandt han sig i hans uanmeldte besøg.

Denne føjelighed fra Falkenskjolds side over for Teilmann vakte anstød hos nogle af sognets antigrundtvigianere, og de lod Falkenskjold høre for det. En af dem udtalte endog, at Teilmann burde piskes ud af præstegaarden og ud over sognets grænse. Falkenskjold kunde ikke helt slutte sig til Teilmann og hans venner, men vilde helst undgaa et brud med dem; til gengæld var der nogle mænd, der saa skævt til Falkenskjold, fordi de mente, at han stod under grundtvigianernes indflydelse, ja at disse havde ham helt i deres magt. Denne opfattelse beroede paa en misforstaaelse, men den fik næring ved »alterbogssagen«.

Nogen tid efter sin tiltrædelse i Tem fik Falkenskjold besøg af Nygaard og to andre lærere, de nylig ansatte Harald Petersen i Gessø og A. J. Vendelboe i Bakbjerg-Aalhøj, der var grundtvigske ligesom Nygaard; de bad ham om ved daab i kirken at bruge udtrykkene »den hellige almindelige Kirke« og »Kjødets Opstandelse« i stedet for Alterbogens

³¹) Pastor Asmussen var død 22. november 1864; naadensaaret udløb altsaa 22. november 1865.

»en hellig christelig Kirke« og »Legemets Opstandelse.« Falkenskjold tog ikke i betænkning at imødekomme denne anmodning, saa meget mindre, som Trosbekendelsens ordlyd i kirken da vilde komme til at stemme med, hvad børnene lærte i skolen efter Balslevs lærebog³².

Man lagde snart mærke til den omtalte forandring, og da det blev bekendt, at de tre grundtvigske lærere havde været hos Falkenskjold, drog man deraf den slutning, at disse efter Teilmanns tilskyndelse havde tvunget Falkenskjold til at foretage forandringen. Forbitrelsen mod Teilmann, der ansaas for den egentlige ophavsmand, var stor; dog angreb man ikke ham, men Falkenskjold. Dette var, som denne senere meget rigtigt bemærkede, »for Smed at rette Bager«³³.

Misstemningen mod Falkenskjold fik først praktiske konsekvenser i efteraaret 1866, efter at han havde været ca. 1½ aar i Tem. Den blev særlig stor, efter at han ved efteraarskonfirmationen det aar, som holdtes 30. september, havde stillet børnene paa kirkegulvet efter alder og ikke, som hidtil, efter deres karakter for kundskaber ved overhøringen³⁴. Den egentlige ophavsmand til de klager, der i den følgende tid blev sendt myndighederne, skal have været en mand i menigheden, som efter Falkenskjolds sigende manglede sand kristelig oplysning og kirkelig sans³⁵; han var kommet i tanker om, at den form af Trosbekendelsen, Falkenskjold brugte, svarede til de vaktens ønsker, og da han var dissers erklærede modstander og tillige uvenligt stemt mod Falkenskjold, søgte han at overtale de fædre, der vilde have deres børn døbt, til at forlange Alterbogens ord brugt.

³²) Trosbekendelsen brugtes dengang kun ved daab; den var ikke som nu et fast led i gudstjenesten (se herom Haandbog i Kristendomskundskab VI 58).

³³) Dansk Kirketidende 1898, 567f.

³⁴) Den senere omtalte adresse af 11. november 1866; jfr. Tem kirkebog.

³⁵) Falkenskjold til provst Bülow 2. november 1866.

Denne mand (gaardejer og sognefoged Peder Davidsen i Tem) fik saaledes husmand og sogneforstander Jens Møller paa Salten mark overtalt til at forlange sin datter døbt i overensstemmelse med Alterbogen³⁶. 21. oktober 1866 fremsatte han sin begæring over for Falkenskjold. Denne spurgte ham, hvorfor han ikke vilde have sit barn døbt paa Trosbekendelsen, saaledes formuleret, som han brugte den. Jens Møller svarede, at han ønskede sit barn døbt efter samme formular af Trosbekendelsen som den, hans tidligere fødte børn var døbt efter. Falkenskjold bemærkede, at det kunde han ikke sikre ham, da han ikke kunde vide, hvilken udgave af Alterbogen der var blevet brugt ved hans tidligere fødte børns daab, idet de forskellige udgaver af Alterbogen ikke stemte helt overens i deres formulering af Trosbekendelsen, eller om de overhovedet var døbt efter Alterbogens formular. Jens Møller fastholdt imidlertid sit krav, som Falkenskjold nægtede at opfylde. Samme dag klagede Jens Møller til biskop Brammer over, at præsten havde nægtet at efterkomme hans ønske om at faa sit barn, der skulde døbes den følgende søndag (28. oktober), døbt efter ritualets ord; han bad biskoppen om, at der maatte blive givet præsten fornøden besked om, hvad der var det rette, samt om, at han maatte faa underretning om biskoppens resolution i saa henseende³⁷.

23. oktober sendte biskoppen Jens Møllers klage til provst Bülow, idet han bad denne om at indhente Falkenskjolds erklæring og selv udtale sig. Samme dag skrev biskoppen til Jens Møller, at han var fuldkommen berettiget til at kræve barnet døbt aldeles overensstemmende med de rituelle bestemmelser, som fandtes i den forordnede alterbog³⁸. Bi-

³⁶) S. P. Petersen: Alterbogstriden i Them 1866—1867 pag. 8 (ms. i Silkeborg centralbibliotek).

³⁷) Dette brev fra Jens Møller findes blandt sagens akter i kultusministeriets 1. departement S 1482 (1866) ligesom det senere omtalte af 29. oktober 1866.

³⁸) Ligesom den foregaaende skrivelse til provsten indført i Aarhus biskops kopibog 1861—67.

skoppen havde altsaa taget parti, før præsten og provsten havde udtalt sig.

Jens Møller bad nu atter Falkenskjold om at faa sit barn døbt efter Alterbogens formular. 26. oktober svarede Falkenskjold Jens Møller, at sagen efter hans mening trængte til at blive nøjere oplyst; inden dette var sket, vedblev han at vægre sig ved at døbe barnet eller andre børn efter anden formular end den, han nu i 1 $\frac{1}{2}$ aar i reglen havde brugt. Hvis Jens Møller vilde have barnet døbt paa søndag, maatte han finde sig i, at det blev døbt efter samme formular.

Jens Møllers barn blev ikke døbt den paagældende søndag; i stedet oplæste faderen hoverende biskoppens skrivelse for de øvrige kirkegængere³⁹. Dagen efter (29. oktober) skrev han til biskoppen, at han ikke vilde lade sit barn døbe, før han havde faaet besked om, at ritualet vilde blive fulgt.

2. november afgav Falkenskjold sin erklæring om Jens Møllers klage. Han fastholdt her sin beslutning om kun at ville døbe paa den form af Trosbekendelsen, som han hidtil havde brugt, og gav følgende begrundelse herfor: 1. Saa længe den blev bevaret, vilde den for de menighedsmedlemmer, for hvem kristendommen var en alvorssag og troen en livssag, være et baand, der knyttede dem til kirken og præsten; derimod vilde de, naar denne form ikke blev bibeholdt, vistnok straks løse sognebaand. 2. Den stemte overens med formen i Balslevs lærebog; ved brugen blev den ulempe undgaaet, at Trosbekendelsen blev formuleret forskelligt i skolen og i kirken, hvilket jo var tilfældet, naar Alterbogen fulgtes ordret. 3. Den paagældende form af Trosbekendelsen var blevet ham »saare kjær«; han kunde tilegne sig den led for led og vilde meget nødig fremsige den anderledes, saa længe han beklædte et præsteembede. 4. Det var muligt, at han havde taget sig en uberettiget liturgisk frihed, men det maatte kunne tjene ham til nogen undskyldning, at hundreder af præster her i landet døbte paa Trosbekendelsen under samme form som han.

³⁹) Dansk Kirketidende 1898, 568.

Provstens erklæring fulgte 12. november; han udtalte kort, at det vistnok havde været rettest, hvis Falkenskjold ved daabshandlinger ikke havde tilladt sig mindre afvigelser fra Alterbogen, og henstillede til biskoppens nærmere overvejelse, hvorvidt der var grund til at give ham paalæg om ved fremtidige daabshandlinger at følge Alterbogen⁴⁰.

En kreds af de vakte i sognet indgav 11. november en adresse til biskoppen til fordel for Falkenskjold. Den var forfattet af lærer Harald Petersen⁴¹ og var underskrevet af denne samt hans kolleger Nygaard og Vendelboe, 7 gaardmænd, 3 husmænd, 3 træskokarle, 1 smed, 1 skrædder, 1 fabrikarbejder og 1 aftægtsmand⁴². Disse 20 var kun en mindre del af de grundtvigske i Tem sogn; tiden havde ikke tilladt samling af flere underskrifter, og den var fremkommet uden nogen opfordring fra Falkenskjolds side. Af underskrivernes sociale stilling kan ses, at grundtvigianismen dengang ikke var den udprægede gaardmandsbevægelse, som den senere blev⁴³. I adressen hed det bl. a.: »Vi ansee Troen, som den staaer i Ritualet, for urigtig («almægtige Skaber«, «eneste Søn«, «en hellig christelig Kirke«, «Legemets Opstandelse« og «et evigt Liv«), men Troen, som den er skreven i Balslevs Lærebog, for rigtig.« Derfor ønskede de og bad de om, at deres børn maatte blive døbt paa »den rette Tro«, da de ikke turde lade dem døbe efter ritualet. Dette motiveredes helt grundtvigsk: »Vi ere overbeviste om, at Herren ikke lader sin Tro lyde engang saa en anden Gang saa, men at den er uforanderlig som ham selv; vi tro ikke, at Herren idag kan kalde sig Guds eenbaarne, imorgen Guds eneste Søn, idag fordre og give Tro paa den hellige

⁴⁰) Baade Falkenskjolds og provst Bülows erklæringer findes blandt sagens akter i kultusministeriets 1. departement S 1482 (1866).

⁴¹) A. Bobjerg anf. værk s. 93.

⁴²) Adressen findes ved sagens akter i kultusministeriets 1. departement S 1482 (1866).

⁴³) Jfr. Anders Pontoppidan Thyssen: Den nygrundtvigske Bevægelse I 444.

almindelige Kirke, imorgen paa en hellig christelig Kirke; — saaledes mene vi ikke, at Mennesker have Lov til at danne om ved Troen«. »Menigheden« eller den troende del af sognefolkene turde ikke sige »Amen« til en daab, hvor de vidste, at forældre af »Stridighed eller vildledet Tro« paa, at ritualet var rigtigst, fordrede deres børn døbt efter dette, og hvor de vidste, at den, der døbte, ansaa »Troen« for rigtigst, saaledes som »Menigheden« bekendte den, og især da de troende ikke kunde tænke sig Herren tale med to tunger i een mund. Underskriverne bad biskoppen om, at han vilde oplyse sognefolkene i Tem om, hvor »Troen« stod rettest, enten i ritualet eller i Balslevs lærebog, og at Falkenskjold ikke blev tvunget til at døbe mod sin overbevisning, skønt de indrømmede det rigtige i, at forældrene heller ikke blev tvunget til at lade deres børn døbe, som de (underskriverne) ansaa det for rigtigst.

Biskop Brammers afgørelse i striden forelaa 16. november i form af en skrivelse til provst Bülow⁴⁴. Heri anmodede biskoppen provsten om at tilkendegive Falkenskjold, at han gerne vilde antage, at denne havde ment, at den liturgiske frihed, som han ved sin formular havde taget sig ved daabs-handlinger, var tilladelig, og at dennes brug vilde forhindre sognebaandsløsning, hvorhos den stemte overens med hans egne anskuelser, men at han ikke desto mindre burde have vidst, at han var uberettiget til at benytte den. Som gejstlig embedsmand burde han vide, at han ved liturgiske handlinger og navnlig ved administration af de hellige sakramenter burde følge den anordnede alterbogs anvisning uden afvigelser. Efter at han som hans biskop 23. oktober havde paamindet ham om hans forpligtelse i denne henseende m. h. t. den omhandlede formular, var hans i svarskrivelse af 26. oktober udtalte vægring ved at opfylde et menigheds-medlems berettigede fordring til ham som daabens administrator saa meget mere utilbørlig. Biskoppen gentog nu sin

⁴⁴) Indført i Aarhus biskops kopibog 1861—67.

paamindelse og befalede ham ved den myndighed, hans embede gav ham, at han ikke tillod sig nogen forandring ved daabshandlinger i den i hans kirkes alterbog givne oversættelse af de tre trosartikler.

Lærerne Nygaard, Harald Petersen og Vendelboe fik som underskrivere af adressen af 11. november en tilrettevisning, forsaavidt som de ytrede sig uvillige til, naar de fungerede som kirkesangere, at sige »Amen« ved daabshandlinger, der udførtes i overensstemmelse med ritualet. Biskoppen indskærpede dem deres forpligtelse i saa henseende; hvis de ikke desto mindre overtraadte den og derved bidrog til at udbrede forvirring og splittelse i menigheden, vilde deres ansvar blive saa meget desto større. Kun den autoriserede udgave af Luthers lille katekismus var bekendelsesskrift, ikke Balslevs lærebog. Biskoppen vilde ikke anerkende, at denne lærebog havde faaet nogen rituel anseelse, saa at man endog maatte rette Alterbogen efter den. Det modsatte vilde være i sin orden. I øvrigt bemærkede biskoppen, at i 1. udgave af Balslevs lærebog var Trosbekendelsen oversat paa samme maade som i Alterbogen og den autoriserede udgave af Luthers lille katekismus. Samtidig misbilligede han, at lærerne havde underskrevet en adresse, hvori der stod: »Vi ansee Troen, som den staaer i Ritualet, for urigtig«.

22. november sendte provsten de 20 sognefolks adresse tilbage til biskoppen, idet han bemærkede, at han var enig med denne i, at Balslevs lærebog ikke hørte til vor kirkes bekendelsesskrifter og ikke havde nogen rituel anseelse, medens dette derimod var tilfældet med den autoriserede udgave af Luthers lille katekismus. Fremdeles var han aldeles enig med biskoppen i, at lærerne Nygaard, Petersen og Vendelboe havde handlet »høist ubesindigt« ved at underskrive en adresse, hvori der stod: »Vi ansee Troen, som den staaer i Ritualet, for urigtig.« For dette fortjente de efter provstens mening en alvorlig tilrettevisning, som vilde blive

tildelt dem, naar han kom i deres skoler⁴⁵. Han anbefalede yderligere forholdsregler, hvis de skulde vise sig uvillige til at tilbagekalde deres »Vildfarelse« og nægte at sige »Amen« ved daabshandlinger, der udførtes efter ritualet.

Samme dag sendte provsten Falkenskjold en afskrift af biskoppens skrivelse af 16. november; han haabede ved denne og ved en samtale med ham at faa ham fra at foretage forandringer i Alterbogens oversættelse af de tre trosartikler ved daabshandlinger.

Hvis provst Bülow virkelig mente, at han kunde tvinge Falkenskjold til at følge Alterbogen, tog han grundigt fejl. Den fremgangsmaade, han anvendte, bidrog i hvert fald ikke til at stemme Falkenskjold blidere over for ham. Han indfandt sig gentagne gange paa uanmeldt besøg i Tempræstegaard, en enkelt gang lige før gudstjenestens begyndelse, og trængte af al magt ind paa præsten for at formaa ham til at døbe ordret efter Alterbogen. Han kaldte hans vægring trods og opsætsighed, truede ham med provsteret og tiltalte ham, som om han var en forbryder⁴⁶.

Saaledes skildrede Falkenskjold selv mange aar efter provstens optræden over for ham, efter at biskoppen havde truffet sin afgørelse i sagen⁴⁷. Denne fremstilling stemmer overens med Falkenskjolds brev til provst Bülow af 29. november 1866. Heri erklærede han »efter megen Kamp og Strid«, at det gjorde ham inderlig ondt ikke at kunne følge sin høje foresattes (biskoppens) paalæg. Han følte sig fuldt forvisset om, at han ved at døbe efter den formular for Trosbekendelsen, han benyttede, forrettede daabshandlingen i overensstemmelse med kirkens tro. Hvis han kunde blive overtydet om, at dette ikke var saaledes, vilde han

⁴⁵) Formentlig tildelt dem ved visitats i Aalhøj og Bakbjerg skoler 28. november og i Virklund og Gessø skoler 29. november (provstens kopibog).

⁴⁶) Dansk Kirketidende 1898, 568.

⁴⁷) Falkenskjolds optegnelser, trykt i anførte aargang af Dansk Kirketidende, er nedskrevet 1891.

med største glæde afvige fra denne og vælge Alterbogens formular, men for tiden maatte han vedblive med sin vægring, idet han i øvrigt henholdt sig til sin erklæring af 2. november. Dog vilde han drage omsorg for, at de menighedsmedlemmers børn, der forlangtes døbt efter Alterbogen, vilde blive døbt af en af de nabopræster, som døbte efter denne.

Falkenskjolds fremstilling støttes ogsaa af de bemærkninger, som provsten 3. december lod følge med Falkenskjolds erklæring af 29. november, før han sendte den til biskoppen. Heri udtalte provst Bülow, at han efter at have talt med biskoppen om sagen atter havde været i Tem for om muligt at bevæge Falkenskjold til at give efter. Han tilkendegav ham da, hvad der vilde følge paa, hvis han fremdeles holdt fast ved sin vægring, men han erklærede, at han ikke kunde vise eftergivenhed.

Kort efter Jens Möllers klage over Falkenskjold modtog biskoppen en anden klage af 26. oktober fra boelsmand Johan Frederik Frederiksen i Engetved. Han meddelte, at han den foregaaende dags formiddag var hos Falkenskjold og begærede at faa sit barn døbt ordret efter ritualen, men det nægtede han ham. Derover blev han meget fortrydelig, at han ikke kunde faa dette barn døbt paa samme maade som hans andre børn. Han bad derfor biskoppen om underretning om, hvordan han skulde faa sit barn døbt »paa lovlig Maade«. Samtidig klagede han over, at lærer Vendelboe havde forklaret for ham, at Christus ikke var Guds søn, og at degnene havde sagt, at de ikke vilde sige »Amen«, naar præsten ikke vilde døbe, saaledes som de vilde have ham til.

Falkenskjold afviste i sin erklæring af 23. november om denne klage Johan Frederik Frederiksens paastand, at hans vægring ved at døbe hans barn ordret efter Alterbogen skyldtes, at lærerne i sognet havde erklæret, at de ikke vilde sige »Amen«, naar han ikke vilde døbe børnene, saaledes som de ønskede det. Ingen af dem havde sagt noget saadant til ham; hvis de havde sagt det, var det besynderligt, at han

ikke skulde have hørt det eller agtet paa det, og det havde han ikke. Beskyldningen mod Vendelboe gik han ikke ind paa, og den fik i det hele taget ingen betydning under sagens videre forløb. Da klageren henvendte sig til ham med anmodning om at faa sit barn døbt ordret efter Alterbogen, erklærede han, at han for tiden ikke vilde døbe det efter nogen anden formular end den, han hidtil havde brugt; han ønskede nemlig først at komme til kundskab om, hvilken resolution biskoppen vilde give i denne sag.

Provsten bemærkede 3. december til Falkenskjolds erklæring af 23. november, at det forekom ham, at klagerens forlangende var »aldeles berettiget«, da Falkenskjold var forpligtet til ved daabshandlinger ordret at følge den anordnede alterbog⁴⁸.

En tredie klage over Falkenskjold sendtes 20. november direkte til kultusministeriet af husmand Niels Peter Sørensen paa Fogstrup mark. Han meddelte ministeriet, at han 4. november efter aftale indfandt sig i Tem kirke for at faa et barn døbt, men da Falkenskjold nægtede at døbe det efter det gældende ritual, tog han barnet tilbage, uden at det var blevet døbt, idet han fastholdt sin paastand, at daaben skulde ske efter ritualets ord, hvilket Falkenskjold fremdeles nægtede. Saafernt han var i sin ret, henstillede han, at der maatte blive givet Falkenskjold ordre til at døbe hans barn efter ritualet.

Niels Peter Sørensens klage blev sendt biskop Brammer 30. november. Den gav biskoppen anledning til 8. december at indberette hele sagen til ministeriet. I sin erklæring udtalte biskoppen, at Niels Peter Sørensens andragende stod i forbindelse med kirkelige bevægelser, som i de sidste maa-neder havde været fremtrædende i Tem sogn, og nu havde udviklet sig saaledes, at biskoppen maatte have henvendt sig til ministeriet, selv om andragendet ikke var indkommet.

⁴⁸) Skrivelserne angaaende Johan Frederik Frederiksens klage findes ligesom de angaaende Jens Møllers klage ved sagens akter i kultusministeriets 1. departement S 1482 (1866).

Han henviste til Jens Møllers og Johan Frederik Frederiksens klager. Biskoppen havde stræbt at standse »det schismatiske Røre« i dets begyndelse og ikke at forsømme, »hvad Humanitet og Besindighed, eller hvad Varetagelse af Menighedens uomtvistelige Ret og vor bestaaende Kirkes nødvendige Orden krævede«. Provst Bülow, med hvem biskoppen desuden havde forhandlet mundtligt, havde trolig staaet ham bi under disse bestræbelser. Disse bestræbelser havde været frugtesløse, idet han gentagne gange forgæves havde indskærpet Falkenskjold hans »Embedsforpligtelse« til at døbe i overensstemmelse med de rituelle forskrifter i Alterbogen, som han vedblev — hvad oversættelsen af trosartiklerne angik — at erklære sig uvillig til at følge. At han ikke vilde have sin vægring betragtet som trods, men som en samvittighedssag, maatte vel have indflydelse paa bedømmelsen af hans karakter og hans »moralske Strafskyldighed«, men kunde ikke komme i betragtning, hvor det gjaldt om at hævde kirkelig orden og menighedens ret. Hans løfte om at lade børn ritualmæssig døbe ved en nabopræst, naar det forlangtes, kunde maaske forhindre hans øjeblikkelige suspension, uden at hans »pligtstridige« forhold som embedsmand derfor kunde gaa upaataalt hen. Biskoppen maatte paa sit embedes vegne holde over, at de paalæg, han gav i embeds medfør, ikke blev ringeagtet, men det var vitterligt for Tem menighed og kunde ikke blive skjult i en videre kreds, at Falkenskjold havde nægtet at adlyde det paalæg, som det var biskoppens ueftergivelige pligt at give ham, om nøjagtigt at rette sig efter Alterbogen ved daabshandlinger. Det syntes biskoppen klart af Johan Frederik Frederiksens og »Separatisternes« andragender, at forvirringen og forargelsen i menigheden ikke vilde ophøre, fordi fremmede præster døbte i overensstemmelse med Alterbogen, naar sognepræsten døbte i strid med denne. Han anmodede ministeriet om i henhold til forordning af 7. april 1688 og cancelliskrivelse af 12. august 1828 at indskærpe sognepræsten og tilkendegive menigheden i Tem, at de for kirkelige hand-

linger og navnlig for daaben foreskrevne formularer, som fandtes i den forordnede alterbog, skulde følges ordret. Da Falkenskjold havde henvist til trosartiklernes forskellige ordlyd i de forskellige udgaver af Alterbogen, turde det være hensigtsmæssigt at fremhæve udgaven af 1857. Under forudsætning af, at ministeriet indskærpede Falkenskjold hans forpligtelse til at følge Alterbogen, og han erklærede sig lydig mod det ministerielle paalæg, skulde der gives ham valget mellem at betale en bøde paa 50 rd. til fattige præsteker eller blive stillet for en provsteret. Hvis han derimod erklærede, at han ikke vilde (eller, hvad der faktisk var det samme, at han ikke kunde) adlyde det ministerielle paalæg, indsaa biskoppen ikke rettere, end at der efter en saadan erklæring straks maatte anlægges sag mod ham ved en provsteret. Det maatte tilkendegives Niels Peter Sørensen, at han var aldeles berettiget til at faa sit barn døbt efter Alterbogen. Han henstillede til ministeriet, hvorvidt det vilde lade vedkommende skoledirektion undersøge, om de lærere, der havde medunderskrevet adressen af 11. november, egnede sig til at undervise børn i Folkekirkens tro, uagtet de erklærede, at de ansaa »Troen, som den staaer i Ritualet, for urigtig«.

I grundtvigske kredse fulgte man »alterbogssagen« med megen opmærksomhed. Grundtvigs kapellan Kristian Køster redegjorde midt i december for sagen i »Dansk Kirke-tidende«⁴⁹. For ham var hovedsagen det spørgsmaal, om det virkelig herefter skulde være saaledes, at alle Folkekirkens præster skulde være forpligtet til, uvægerlig og bogstavelig, nøje at følge de allernaadigst foreskrevne formularer ved daab og nadver, som kancelliskrivelsen af 12. august 1828 udtrykte sig, og at som følge deraf »Daabspagten« ikke mere maatte oprettes i overensstemmelse med hele menighedens tro, saaledes som den var blevet lydelig bekendt fra slægt til slægt. Han kunde ikke tro, at regeringen vilde gaa saa vidt; biskop Martensen vilde sikkert »med Alvor og Be-

⁴⁹) »Den kristne Daabspagt og den forordnede Alterbog« (Dansk Kirke-tidende nr. 51 (16. december 1866) sp. 801—12).

stemthed« gøre opmærksom paa, hvilke »ulyksalige« følger et saadant »Magtsprog« vilde drage efter sig. Det var lige ulykkeligt for Folkekirken at drive en mængde lægfolk og præster ud, som før vilde forlade Folkekirken, hvor svært det end kunde falde dem, end opgive »den rette Form af de sunde Ord« (citater af 2. Tim. 1, 13), og at beholde tilbage præster og lægfolk, der ikke fulgte deres eget hjertes overbevisning og ikke ved daaben aflagde en bekendelse om den tro, de selv delte, men oplæste og eftersagde, hvad der var dem foreskrevet og paatvunget af den verdslige magt⁵⁰. Køster bebrejdede Brammer, at han med et »Magtsprog« vilde tvinge Falkenskjold til at handle mod sin overbevisning og med det samme tvinge en mængde af sognefolkene til at lade deres børn døbe anderledes, end ret var efter deres overbevisning; de havde dog den udvej at kunne løse sognebaand, men kirkesangerne skulde ved samme lejlighed tvinges til at sige »Amen«, skønt de ikke kunde sige det efter hjertets overbevisning. Derved fik biskoppens skrivelse et eget præg og en mærkelig gammeldags tone, som mindede stærkt om den »papistiske« tid, da paver og biskopper paatog sig at raade over samvittighederne. Det maatte forbyde at se, hvordan han paaberaabte sig præstedens ord om at vise biskoppen al tilladelig lydighed, som om deri skulde ligge en aldeles blind underkastelse, en forpligtelse til at opgive egen overbevisning, naar biskoppen fandt for godt at befale det⁵¹. I det hele taget var det »et stærkt Stykke« at ville udstrække præstedens ord om at følge de vedtagne kirkeskikke til at gælde hvert ord og hvert bogstav i ritualer og Alterbogen, da det dog næppe kunde være meningen med ordene, som de lød, og det heller ikke kunde være biskoppen ubekendt, at naar man skulde gaa frem efter den regel, blev der næppe mange biskopper og præster i deres embede⁵².

I slutningen af sin artikel angav Køster som formaal for

⁵⁰) Dansk Kirketidende 1866, 807.

⁵¹) Sammensteds 808.

⁵²) Sammensteds 810.

sin artikel, at han vilde gøre sit til, at den frihed, som hidtil havde bestaaet, ikke skulde tilintetgøres ved et biskoppeligt magtsprog eller en uklog regeringshandling⁵³. Hans frygt i saa henseende blev hurtigt gjort til skamme. Kultusministeriet svarede 22. december Brammer, at da det maatte ønske over denne sag i almindelighed at erholde udtalelser ogsaa fra rigets øvrige biskopper, vilde det foreløbig indskrænke sig til at anmode biskoppen om at foranledige, at Falkenskjold opfyldte sit tilbud m. h. t. daab ved anden præst i de tilfælde, hvor forældrene ønskede dette. Biskoppen skulde drage omsorg for, at de tre klagere fik den fornødne meddelelse om, at de ved at henvende sig til Falkenskjold vilde faa deres berettigede ønske opfyldt⁵⁴.

Kultusminister Rosenørn-Teilmann havde ved denne skrivelse hævdet den bestaaende liturgiske frihed og afvist Brammers forsøg paa at skrue udviklingen tilbage til enevældens tid. Allerede før ministeriets afgørelse havde Falkenskjold gjort skridt til at opfylde sit tilbud om at lade andre præster døbe efter Alterbogen, naar det forlangtes. Han aftalte med to nabopræster, nemlig pastor Møller i Ry⁵⁵ og pastor Moth i Vinding⁵⁶, at de i paakommende tilfælde skulde forrette daab efter Alterbogen i Tem kirke⁵⁷. To af klagerne var tilfredse med dette; pastor Møller døbte 9. december Niels Peter Sørensens barn, og pastor Moth døbte 17. december Johan Frederik Frederiksens barn. Derimod insisterede Jens Møller paa, at Falkenskjold selv skulde døbe hans barn, »ellers havde han ikke Noget for det, han havde foretaget sig i denne Sag«. Falkenskjold foreholdt

⁵³) Sammesteds 812.

⁵⁴) Aarhus bispearkiv, journalsager D 59/1866 (landsarkivet i Viborg). Køster udtrykte kort efter sin tilfredshed med kulturministerens afgørelse (Dansk Kirketidende 1867, 35 ff.).

⁵⁵) Carl Christian Vilhelm Møller (1804—79), sognepræst for Ry 1862—78.

⁵⁶) Frederik Peter Christian Moth (1818—94), sognepræst for Vinding-Bryrup-Vrads 1864—91.

⁵⁷) Skrivelse fra Falkenskjold 14. december 1866 blandt sagens akter.

ham da, at det ikke burde være hovedsagen for ham at faa sin vilje sat igennem over for ham, men at faa sit barn døbt, og da nu dette kunde ske paa den maade, han ønskede det, mente Falkenskjold, at han paa sagens daværende standpunkt ikke med rimelighed kunde fordr mere af ham, hvorimod han paadrog sig et stort ansvar ved uden nødvendighed at vedblive at holde sit barn borte fra daaben. Jens Møller fastholdt dog sin vægring og ytrede tillige, at han vilde henvende sig til »Regjeringen«, hvis han ikke snart fik svar fra biskoppen⁵⁸. 29. december fik han svar i den skrivelse, ved hvilken biskoppen meddelte provsten ministeriets afgørelse. Biskoppen udtalte her sin misbilligelse af Jens Møllers handling; det burde dog være hovedsagen for ham, at han fik sit barn døbt paa den maade, han ønskede, nemlig aldeles i overensstemmelse med rituallet⁵⁹.

Sogneforstanderskabet, som Jens Møller jo var medlem af, var lige saa lidt som han tilfreds med tilkaldelsen af udensogns præster. 15. december skrev det til biskoppen, at der i sognet var »en sørgelig Tilstand« paa grund af Falkenskjolds vægring ved at døbe børn ordret efter rituallet; han havde dog brugt det i sin første embedstid i Tem. Efter sogneforstanderskabets mening vilde det virke forstyrrende i kirkelig henseende, hvis det skulde vedvare, at en anden præst blev hentet, hver gang et barn ønskedes døbt efter rituallet⁶⁰.

Jens Møllers barn blev døbt 11. januar 1867 i Tem kirke af pastor Møller i Ry. Først derefter svarede han 16. januar biskoppen, at Falkenskjolds beskyldninger mod ham var usande, da han aldrig havde nægtet eller fordret det nævnte. Derimod forlangte han 23. december af Falkenskjold, at han skulde sørge for at faa hans barn døbt af en anden præst, da han ikke selv vilde. De aftalte, at pastor Møller skulde døbe barnet den 26. Dagen før fik Jens Møller at

⁵⁸) Anførte skrivelse.

⁵⁹) Aarhus biskops kopibog 1861—67.

⁶⁰) Sogneforstanderskabets skrivelse findes blandt sagens akter.

vide, at det ikke kunde ske den dag. Han gik da til Falkenskjold og forlangte sit barn døbt den 30.; dette blev nægtet ham, og Falkenskjold erklærede, at han ikke vilde have mere med hans barns daab at bestille, og at Jens Møller nu kunde henvende sig til hvilken præst, han vilde. Ved en tredie henvendelse til Falkenskjold opnaaede Jens Møller endelig at faa sit barn døbt. Desuden klagede Jens Møller over, at lærer Vendelboe igen vægrede sig ved at sige »Amen« ved daabshandlinger, skønt han havde lovet provsten det.

Biskoppen sendte 24. januar Jens Møllers klage til kultusministeriet, idet han bemærkede, at en saadan paastand af en af sognets tillidsmænd mod sognepræsten kunde man næppe lade gaa uænsset hen, og endnu mindre, hvad han i slutningen af brevet meddelte om Vendelboe. Ministeriet svarede 9. februar⁶¹, at det ikke vilde foretage sig videre m. h. t. Jens Møllers udtalelser om Falkenskjold. M. h. t. hans udtalelser om Vendelboe paalagde ministeriet biskoppen gennem provsten at lade indhente Vendelboes erklæring angaaende rigtigheden af Jens Møllers paastand og i fornødent fald lade provsten give ham tilhold om at efterkomme sin embedspligt.

24. februar afgav Vendelboe sin erklæring⁶². Han udtalte deri, at grunden til, at han først erklærede sig villig til at sige »Amen« til en daab udført efter Alterbogen, var, at han havde truffet paa mange troende mennesker, af hvilke de fleste eller i hvert fald nogle var blevet døbt efter en af alterbøgerne og altsaa »i det urette Navn«. Altsaa saa han, at Gud havde givet sit »Amen« til, trods den efter hans mening urette trosbekendelse. Spørgsmaalet om at sige »Amen« eller ej overraskede ham noget, da han var temmelig uforberedt paa det og ikke havde tænkt sagen igennem, men han syntes, at hvadenten han skulde eller ej, burde han sige »Amen« til det, Gud havde sagt sit »Amen« til. Imidlertid kom sagen senere, »under megen Kamp og Søgen«, til at

⁶¹) Aarhus bispearkiv, journalsager D 55/1866 (landsarkivet i Viborg).

⁶²) Findes ved sagens akter i kultusministeriets 1. departement S 1482 (1866).

staa i et andet lys for ham ; han indsaa, at hans »Amen« ikke længere skulde være en tro paa Guds fortsatte overbærenhed med de foretagne forandringer ved hans pagt, men et »Amen« til, at daaben var Jesu egen daab. Nu, da lyset var opgaaet for ham over den »feile« daabspagt, vilde han ikke længere have lod og del i en daab paa en saadan pagt, men tværtimod vidne mod den. Allerede ved nyttaarstid havde han bestemt sig til at skrive til provst Bülow, at han ikke kunde sige »Amen« til daab efter Alterbogen, men han blev holdt tilbage af nogle venner, som mente, at der maaske ikke mere var nogen, der forlangte deres børn døbt efter Alterbogen, men skete det, kunde han nægte at sige »Amen« og derefter tage følgerne. Da han altsaa nu troede, at Trosbekendelsen, som den stod i de forskellige udgaver af Alterbogen, var urigtig, og som følge deraf ogsaa daab efter denne en uret daab, formaaede han ikke, hvad der saa end maatte hænde ham, at sige »Amen« til en daab paa en saadan daabspagt.

Vendelboe forudsaa, at hævdelser af et saa konsekvent grundtvigsk standpunkt vilde føre til hans afskedigelse ; han sendte derfor samme dag som den ovenfor omtalte erklæring provsten en ansøgning om afsked fra 1. maj samme aar⁶³. 4. marts sendte provsten biskoppen Vendelboes erklæring, idet han betegnede hans standpunkt som »et høist besynderligt Paafund, som grunder sig paa en fuldstændig Misforstaaelse«, da Vendelboe ikke skulde sige »Amen« til Trosbekendelsen, men til de forskellige bønner, der opsendtes, naar børn døbt efter Alterbogen. Han fandt Vendelboes afskedsansøgning fuldkommen begrundet, da han ved sin vaklen bragte forvirring i menigheden og ved sin »Fremfusenhed« havde sat sig i et saadant misforhold til skole-distriktets beboere, at der ikke var nogen rimelig udsigt til, at det kunde jævnes. I øvrigt havde Vendelboe paa sin vis varetaget sit embede med nidkærhed og ført en sædeligandel⁶⁴.

⁶³) Provstens journal 75/1867.

⁶⁴) Provstens kopibog 1859—76 (landsarkivet i Viborg).

8. april kunde provsten meddele biskoppen, at Vendelboe var afskediget fra 1. maj⁶⁵. Han fik senere embede andetsteds, sidst (1881—82) i Birket paa Lolland; derefter tog han sin afsked og blev medhjælper i sin faders læderhandel i Nakskov⁶⁶. Senere bosatte han sig i Farum, hvor han døde ca. 1920 i en alder af ca. 76 aar⁶⁷.

Striden havde slidt stærkt paa Falkenskjolds nerver, og efterhaanden opstod den tanke hos ham at søge sin afsked. Han udtalte en dag, vistnok i december 1866, til provsten, hvis fremgangsmaade mod ham irriterede ham, at han kunde fristes til at søge sin afsked, naar der blev tilstaaet ham 700 rigsdaler i pension. Provsten meddelte biskoppen denne udtalelse og lod nogen tid efter Falkenskjold forstaa, at hans ansøgning vilde blive anbefalet. I løbet af vinteren mindede han gentagne gange Falkenskjold om hans udtalelse. Der gik dog længere tid, før han endelig bestemte sig til at søge sin afsked under vægten af det misforhold, der under striden var opstaaet mellem ham og en del af hans menighed⁶⁸.

29. marts 1867 skrev Falkenskjold sin afskedsansøgning⁶⁹. Han begrundede den med, at hans legemlige kræfter, der i en lang aarrække havde været svage, nu var aftaget i en saa mærkbar grad, at han nærede frygt for, at han ved at udsættes for yderligere overanstrengelse, hvilket var uundgaaeligt i dette »overordentlig besværlige« embede, skulde aldeles miste sit helbred. Hans legemlige sygelighed indvirkede ogsaa hæmmende paa hans embedsgerning, saa at han ofte ikke var i stand til at udføre denne med fornøden kraft og liv. Af den vedlagte lægeerklæring⁷⁰ fremgik, at Falken-

⁶⁵) Sammesteds.

⁶⁶) A. Petersen: Den jonstrupske Stat s. 322.

⁶⁷) A. Bobjerg anf. værk s. 96.

⁶⁸) Dansk Kirketidende 1898, 569.

⁶⁹) Akterne vedrørende Falkenskjolds afsked findes i kultusministeriets 1. departement T 443 (1867) i Rigsarkivet.

⁷⁰) Udstedt 18. marts 1867 af distriktslæge Fibiger i Silkeborg.

skjold var af hæmorrhoidalsk konstitution og led af paroxysmisk indtrædende tilfælde af orthopnoia⁷¹, træthed i luftrøret og anfald af astma, som navnlig indfandt sig ved legemlig og aandelig anstrengelse, og naar han i embeds medfør var nødt til at tale i længere tid, og derefter ledsagedes af en nervøs afslappelse.

I sin erklæring af 2. april om Falkenskjolds afskedsansøgning udtalte provst Bülow, at Falkenskjold, saavidt ham bekendt, ikke havde ladet det mangle paa nidkærhed, medens han havde været i sit nuværende embede, men han var allerede en svag mand, da han tiltraadte det, saa han havde efter provstens mening gjort rettest i at være blevet i sit forrige, omtrent lige saa indbringende, men langt fra saa besværlige embede. Dette havde Falkenskjold følt fra begyndelsen af, og denne følelse blev mere og mere levende for ham, efterhaanden som han mærkede, at han hverken formaaede at tilfredsstille de forskellige partier eller med sindsro at bære de krænkelser, han havde været udsat for. Dette havde igen indvirket skadeligt paa hans helbred; han befandt sig nu i en meget nedtrykt stemning, uden lyst og mod til præstelig virksomhed. Da hans svagelighed, som begyndte, medens han var sognepræst for Rind og Herning menigheder, og som ingensinde ganske havde forladt ham, næppe kunde betragtes som forbigaaende, udtalte provsten sig for at bevilge det ansøgte, da han ansaa det for ønskeligt baade for ham og hans menighed, til hvilken han i anledning af daabssagen var kommet i et misforhold, at han blev afskediget.

Biskoppen anbefalede 20. april Falkenskjolds ansøgning om afsked i naade og med pension. Skønt han havde maattet misbillige hans fremgangsmaade ved udførelsen af en enkelt del af hans embedsgerning, nærede han lige saa lidet tvivl om hans redelige vilje som om hans sædelige vandel, men tilskrev hans »Misgreb« mangel paa konduite under vanskelige forhold og paa klart, selvstændigt blik til at gen-

⁷¹) Trangbrystethed.

nemskue »det Feilagtige ved en saakaldet kirkelig Anskuelse, der bliver høirøstet og imponerende udtalt af Adskillige blandt hans samtidige Præster«. Han anbefalede, at han fik en pension paa 700 rigsdaler. I en senere skrivelse af 21. juni foreslog biskoppen en pension paa 390 rigsdaler af kaldet og 300 rigsdaler af statskassen.

Paa grund af vanskeligheden ved at fastsætte Falkenskjolds pension, idet der var baade enkepension og byggegæld paa kaldet, blev han først afskediget 9. august. Pensionen blev fastsat i overensstemmelse med biskoppens forslag. Han holdt afskedsprædiken 1. december samme aar⁷². Efter at Falkenskjold havde forladt Tem, var han 1868—72 hjælpepræst hos F. E. Boisen i Stege og derefter til udgangen af 1873 hos Hostrup i Hillerød, altsaa hos to fremstaaende tilhængere af det, biskop Brammer betegnede som »en saakaldet kirkelig Anskuelse«. Han blev boende i Hillerød, efter at hans hverv som hjælpepræst var ophørt, og var fra 1881 forstander for Hillerød hospital. I denne stilling døde han 19. marts 1898⁷³.

Alterbogssagen i Tem gav anledning til, at Martensen gjorde et nyt forsøg paa at faa 3. trosartikel rettet i Alterbogen, som atter skulde optrykkes. Han havde lige saa lidt held med sig som i 1857; Brammer og Engelstoft modsatte sig ogsaa denne gang rettelse af 3. trosartikel, og kun P. C. Kierkegaard gik afgjort ind for forandringen⁷⁴. Som følge blev det nye optryk af Alterbogen i 1867 uændret. Først 1885, da bispekollegiet var blevet næsten helt fornyet, lykkedes det at faa 3. trosartikel bragt i bedre overensstemmelse med grundteksten⁷⁵.

⁷²) Provstens journal 337/1867.

⁷³) Danmarks Adels Aarbog 1929, 246.

⁷⁴) Biskoppernes erklæringer findes i kultusministeriets 1. departement S 1482 (1866).

⁷⁵) P. Severinsen: Daabens Ord s. 172.